

SELIM SE Z OTROKOM V TUJINO

Tina Mervic, Lucija Pažek in Nika Uršič

Približno polovica oseb, ki se odloči za delovno mesto v tujini, se preseli skupaj s partnerjem/partnerko in otroki. Ker se otroci v novem okolju soočajo z novimi izzivi in spremembami, je pomembno, da jih starši pred selitvijo pravočasno in ustrezno pripravijo.

Selitev v tujino predstavlja ogromno spremembo v življenju celotne družine, ki se preseli. V primerih, ko je kultura države, v katero se družina seli, zelo različna od kulture v domovini, je večja verjetnost za pojav kulturnega šoka, ki ga lahko pojasnimo s konceptom naučene nemoči. Na prilagajanje na selitev naj bi pomembno vplivali: koncept jaza, jezikovna kompetentnost, izkušnje s potovanji v tujino, socialna interakcija v novi državi, komunikacijske sposobnosti, sposobnost adaptacije in socialne integracije ter kulturna občutljivost. Raziskave so pokazale, da se tisti otroci, ki živijo v kohezivni družini, kjer je veliko kvalitetne komunikacije, lažje prilagodijo novemu okolju. Pomembno vlogo pa ima tudi otrokova osebnost, npr. socialna iniciativnost in čustvena stabilnost. Otroku bo selitev olajšana, če ga vključimo v pogovor o nameravani selitvi in razlogih zanjo ter odgovorimo na vsa vprašanja, ki se mu ob tem porajajo. Na voljo mu moramo dati dovolj časa, da se o selitvi pogovarja tudi s svojimi prijatelji in se od njih poslovi. Navedene teoretične ugotovitve se skladajo tudi z empiričnimi podatki, pridobljenimi z intervjuvanjem družine, ki ima večkratne izkušnje s selitvijo in bivanjem v tujini.

OTROKOVO DOJEMANJE SELITVE

Dojemanje in razumevanje selitve se pri različnih starostnih skupinah otrok razlikuje. Mlajši otroci ne razumejo povsem, kaj selitev pravzaprav pomeni, ker so osredotočeni na sedanost. Selitev jim lahko predstavimo skozi igro, saj si jo bodo na ta način lažje predstavljali. Pri šolskih otrocih in mladostnikih je taka izkušnja bolj boleča, ker se morajo posloviti od starega okolja, še posebej od prijateljev in ostalih članov družine. Tolažba, da bodo v novem kraju dobili nove prijatelje, ni najbolj ustrezna, saj s tem starši zmanjšajo vrednost trenutnim prijateljem in jih pokažejo kot nadomestljive. Otrokom se s selitvijo spremenijo okolje in navade, zato potrebujejo čas za prilagoditev. Pri tem lahko pomagajo učiteljice ali vzgojiteljice na novi in starši šoli. V novem okolju jim pomagajo pri prilagajanju in vključevanju, v stari šoli pa poskrbijo za primerno slovo.

KULTURNI ŠOK

Selitev v tujino predstavlja ogromno spremembo v življenju celotne družine, ki se preseli. V primerih, ko je kultura države, v katero se družina seli, zelo različna od kulture v domovini, je večja verjetnost za pojav kulturnega šoka. Primer je prehod iz kolektivistične v individualistično kulturo in obratno.

Vse negativne izkušnje pri selitvi se lahko povezujejo in s tem krepijo način, ki vodi do kulturnega šoka. Reinicke (1986, v: Miyamoto in Kuhlman,

2001) pojasnjuje simptome kulturnega šoka s konceptom naučene nemoči, ki je definiran kot zaznava posameznika, da sam nikakor ne more spremeniti ali nadzorovati neuspeha ali negativnih dogodkov (Abramson, Seligman in Teasdale, 1978, v: Miyamoto in Kuhlman, 2001). Naučena nemoč povzroči primanjkljaj na motivacijskem, spoznavnem in čustvenem področju. Intenzivnost je odvisna od treh atribucijskih dimenzij:

1. **Stabilnost oz. nestabilnost:** zaznavanje situacije kot kratko- ali dolgoročne (Miyamoto in Kuhlman, 2001). V primeru, da se oseba slabše prilagaja na selitev, ampak ve, da je ta selitev le začasna, se bo verjetno bolje spoprijemala s težavami.
2. **Globalnost oz. specifičnost:** doživljanje negativnega dogodka globalno, povsod po svetu, ali specifično na določenem kraju.
3. **Internalizacija oz. eksternalizacija:** oseba zaznava, da se je negativni dogodek zgodil samo njej oz. tudi veliko drugim ljudem (Miyamoto in Kuhlman, 2001). Če se oseba, ki se je preselila, počuti osamljeno v tem in je nihče ne razume, se bo težje prilagodila, kot če bi imela podporo ljudi, ki doživljajo podobno situacijo.

DEJAVNIKI USPEŠNEGA PRILAGAJANJA

Že prvi avtorji, ki so raziskovali pomen intrapersonalnih spremenljivk na prilagajanje na selitev, so izpostavili jezikovno kompetentnost, izkušnje s potovanji v tujino in socialno interakcijo v novi državi, komunikacijske sposobnosti, sposobnost adaptacije in socialne integracije. Pomembna je tudi kulturna občutljivost (sposobnost prilagajanja in učinkovitega delovanja v različnih kulturah), saj se

kulturno bolj občutljivi posamezniki bolje razumejo z ljudmi iz drugih kulturnih okolij (v: Miyamoto in Kuhlman, 2001).

Poznavanje jezika: Pomemben dejavnik uspešnega vključevanja je poznavanje jezika in ustrezna jezikovna kompetentnost. Učenje jezika je lahko zelo naporno, dolgotrajno, dolgočasno in frustrirajoče, kar posledično vpliva tudi na odnose z ljudmi, ki govorijo tuj jezik (Smalley, 1963; Moghrabi, 1972, v: Miyamoto in Kuhlman, 2001).

Značilnosti družine: Družinska sistemska teorija predstavlja okvir za razumevanje socialne dinamike v družini. Družino pojmuje kot celoto, njene člane pa kot samostojne. Vsak član družine je pod močnim vplivom strukture, organizacije in transakcijskih vzorcev družinskega sistema (Miller idr., 1985, v: Rosenbusch in Csich, 2012). Zdrav družinski sistem je kompleksen (je mreža povezanih odnosov), odprt (na družinske člane lahko vpliva internalno in eksternalno okolje) in adaptiven (se adaptira na spremembe) (Kantor in Lehr, 1975, v: Rosenbusch in Csich, 2012). Če se družinski sistem lahko adaptira v eni kulturi, to še ne pomeni, da se lahko tudi v drugi (Wedemeyer in Grotevant, 1982, v: Rosenbusch in Csich, 2012).

Izhajajoč iz družinske sistemske teorije avtorji navajajo tri družinske karakteristike, ki pripomorejo k boljšemu prilagajanju (van der Zee, 2007):

- **Družinska adaptivnost**, ki je definirana kot sposobnost družinskega sistema, da spremeni strukturo, odnose med vlogami članov in pravi v odnosih v odziv na situacijske in razvojne stresorje. Bolj ko je družina sposobna prilagoditi odnose glede na zahteve zunanje situacije, lažje

in hitreje se prilagaja novim okoliščinam (Olson, Russel in Sprenkle, 1984, v: van der Zee, 2007).

- **Družinska kohezivnost** se nanaša na količino čustvene povezanosti med družinskimi člani. Čustvena vez v družini pomaga pri razvoju odnosov izven družine, npr. otrok lažje vzpostavi in vzdržuje prijateljske odnose v tuji državi (Olson idr., 1984, v: van der Zee, 2007).
- Tretja značilnost družine, ki prispeva k boljšemu prilagajanju otrok, je **komunikacija v družini**. Preko ustrezne komunikacije se otrok med drugim uči strategij spoprijemanja. Konflikte, ki se pojavijo, lahko reši s pomočjo družine ali pa ima podporo v družinskem sistemu (van der Zee, 2007).

Osebnost: Pomembno vlogo pri prilaganju v novem okolju pa ima tudi osebnost, med drugim predvsem socialna iniciativnost in čustvena stabilnost. Weeks, Weeks in Willis-Muller (2010, v: Rosenbusch in Csich, 2012) ugotavljajo, da so mladostniki najbolj zaskrbljeni zaradi pridobivanja novih prijateljev ter njihovega socialnega življenja in akademske uspešnosti po selitvi. V primerjavi s starši sta mladostnikom manj pomembna lastna jezikovna fluentnost in razumevanje kulture, kamor prihajajo.

Druge lastnosti, ki pripomorejo k boljšemu prilagajanju v novi deželi, so **kulturna empatija, odprtost in fleksibilnost**. Prva je definirana kot izkazovanje zanimanja za druge, točno razumevanje in reflektiranje misli, čustev in/ali doživetij drugih ljudi. Pomeni empatiziranje s čustvi, mislimi in vedenjem pripadnikov drugih kultur. Odprtost omogoča neobsojajoč odnos do drugih in do drugačnih kulturnih norm in vrednot. Fleksibilnost

pa omogoča, da otrok v drugačni situaciji zlahka preklopi na drugo strategijo in ne vztraja v starih načinih, če ne delujejo v novih situacijah. Nove situacije lahko otrokom predstavljajo grožnjo ali izziv, slednje je seveda dejavnik uspešnega prilagajanja (van der Zee, 2007).

Značilnosti dela staršev: Zadovoljstvo starša z novim delovnim mestom ima pozitiven vpliv na družinsko življenje in obratno (Evans in Bartolome, 1984, v: van der Zee, 2007). Negativna čustva, stres in probleme v službi zaposleni prenese tudi na svojega otroka, konflikti med delom in družino pa vplivajo tudi na vloge v družini ter odnos z otrokom. Vse to ima vpliv na otrokovo blagostanje v novi državi (van der Zee, 2007).

Podpora in pomoč s strani organizacije prav tako pripomoreta k prilagajanju, še posebej takoj po selitvi. Mednarodna podjetja pogosto zanemarijajo potencialne težave prilagajanja otrok, ki se z zaposlenim preselijo v tujino. Blagostanje otroka pa vpliva tudi na delovno učinkovitost starša in na uspešnost opravljenih delovnih nalog v tujini (van der Zee idr., 2007).

VRNITEV V DOMOVINO

Tudi po vrnitvi v domovino pogosto nepričakovano pride do problemov pri otrokovem psihološkem, socialnem in kulturnem prilagajanju staremu okolju (Lerstrom, 1995, v: Miyamoto in Kuhlman, 2001). Avtor pojasnjuje štiri faze prilagajanja na življenje v domovini (Hogan, 1983, v: Miyamoto in Kuhlman, 2001):

1. V prvi fazi pride do zanikanja, saj oseba verjame, da se bo integrirala v okolje brez kakršnihkoli problemov.

2. V drugi fazi je pogled bolj negativističen, saj oseba spozna, da vrnitev ni tako lahka, kot je pričakovala.
3. V tretji fazi se spremeni perspektiva osebe.
4. V zadnji pa sledi reorganizacija ciljev na bolj realistične, višja samozavest, samovrednotenje in vztrajnost.

Ker pa lahko vsak otrok selitev v tujino in vrnitev v domovino doživlja nekoliko drugače, nas je zanimala tudi konkretna izkušnja staršev in otrok, ki so se zaradi službe preselili v drugo državo. Njihova osebna izkušnja je opisana v sledečem intervjuju.

SELITEV Z OTROKI IZ PRVE ROKE

Z nami se je pogovarjala mama družine z dvema hčerkama, ki so se v tujino preselili že trikrat. Ampak sami opozarjajo, da je pri številu selitev potrebno upoštevati tudi vse selitve nazaj v Slovenijo, saj se vrneš v drugačno okolje, spremenjeno od odhoda, tako da lahko rečejo, da so se sedaj selili že petkrat.

Na kakšen način ste otroku povedali za selitev in ga pripravili na odhod?

Ko so bili otroci dovolj stari, da so se zavedali sprememb, smo se skupaj odločili ali se za selitev odločimo ali ne. Nato smo se pogovarjali, kaj vse bo to prineslo s seboj oz. govorili smo o novi šoli, stanovanju, prijateljih ... Ker pa sta otrocka začela hoditi v šolo že med prvo selitvijo v tujino, sta za naslednje selitve dobro vedela, kaj ju čaka. Težav ni bilo. Drži pa trditev, da manjši ko so otroci, lažje je.

S kakšnimi težavami ste se ob selitvi soočili?

Najprej je bilo potrebno poiskati šolo, stanovanje, zdravnike. To je terjalo ogromno časa in napora, saj smo omejeni s finančnimi sredstvi, želeli smo nuditi vsaj tako kvalitetno šolo, kakor jo imamo v Sloveniji, potrebovali smo stanovanje blizu šole, saj si v tujini sam in je včasih nemogoče urediti vse prevoze v in iz šole. To je urejal mož, ki je vedno odšel v tujino vsaj 2 meseca pred nami in nam zagotovil osnovne stvari.

Na kakšen način ste se v novi državi prilagajali?

Počasi spoznaváš nove navade. Zelo moraš biti odprt in pozoren na dogajanje okoli sebe (npr. kaj pripraviš otrokom za kosilo, da ga nesejo v šolo, da poiščeš termo posode, kaj spada pod šolsko uniformo in kaj ne, kje se kupijo določene stvari, prazniki igrajo pomembno vlogo, pričakovanja šole od staršev ...). Pri prvi selitvi so z nasveti pomagali tam živeči Slovenci. Kasneje je lažje, saj živiš s pomočjo že pridobljenih izkušenj.

Kaj je bila največja ovira pred odhodom?

Vedno je potrebno urediti ogromno formalnosti na različnih uradih.

Glede na to, da pravite, da se odnos z otroki po selitvi v tujino ni spremenil in da glede na trenutno situacijo pri selitvi ne bi naredili nič drugače, kaj pa bi svetovali drugim staršem, ki se bodo morda znašli v podobnih situacijah?

Svetovala bi, da najprej odide v tujino eden od staršev in zagotovi osnovne stvari, kot so šola za otroke, stanovanje, zdravnika, da zagotovi vsaj nekaj osnovne infrastrukture in da ob prihodu družine vsaj nekdo približno ve, kako se gibati v novem mestu. Šele zatem naj se preseli celotna družina.

KAKO PA NA SELITEV GLEDAJO OTROCI?

Z nami sta se pogovarjali sestri, ki sta se z družino že večkrat morali seliti. Dekleti sta bili ob prvi selitvi stari 2 in 8 let, naslednjič pa 11 in 18 let.

Kako bi dekleti na splošno opisali izkušnjo selitve?

- Selitve so bile zanimive, saj sem spoznala različne stvari, ki mi bodo lahko pomagale v prihodnosti.
- Prvič sem bolj malo sodelovala pri dejanski selitvi, zato sem spoznala birokratske zadeve šele ob selitvi nazaj v Slovenijo in ob drugi selitvi. Izkušnja selitve je drugačna, če seliš vse imetje, ali če seliš le nekaj reči potrebnih za življenje v novem kraju. Selitev je zelo stresna, saj je toliko podrobnosti, na katere je treba pomisliti in jih izpeljati. Tudi to vmesno obdobje, ko nisi nikjer doma, ko ničesar ne poznaš, ko še nimaš vseh stvari, je zelo težko, saj nimaš dovolj za "normalno" življenje, ampak samo najosnovnejše reči.

Na vprašanje, ali so se z družino na odhod predhodno pripravljali, odgovarjata ...

- Ja, saj smo se pogovarjali, dogovorili kako in kdaj se bomo selili in si drug drugemu olajšali delo.
- Pripravljali smo se tako, da smo se pogovorili o poteku, preverili vse dolžnosti.

Kakšna so občutja otroka ob selitvi?

- Malo sem bila nervozna, vendar tudi vesela, ker sem si želela spoznati nove kulture.
- Ob prvi selitvi sem bila navdušena, vendar mor-da zato, ker se nisem zavedala, kako bo poteka-

lo življenje in šola. Šele kasneje sem ugotovila, da bo pouk popolnoma v drugem jeziku in da mi ljudje ne bodo odgovarjali v slovenščini. Ob drugi selitvi sem bila prav tako navdušena, saj sem bila vesela, da bom lahko opravila mednarodno maturo, vendar sem bila tudi malo v skrbeh zaradi jezika in šole. Že nekaj let nisem imela pouka v angleščini, prav tako je bil moj razvoj angleščine v Sloveniji drugačen, saj se angleščina obravnava kot drugi jezik, zato sem se bolj učila o slovnici kot pa uporabi jezika in njeni literaturi. Skrbela me je tudi šola, saj je vedno težko menjavati šole in najti prijatelje. Vendar lahko zdaj pripomnim, da so moje izkušnje s selitvijo v tujino bile bolj pozitivne kot selitev nazaj v Slovenijo.

Kaj je najbolj izstopajoča izkušnja med selitvijo oziroma življenjem v tuji državi?

- Najboljša izkušnja je doživetje kulture s strani domačinov in ne kakor razlagajo v geografskih učbenikih. Pridobila sem toliko znanja, da se kdaj ob branju učbenikov kar zdrznem, saj zelo površno opisujejo navade narodov, ki so v resnici zelo zapletene. S tem, ko sem spoznala državo preko domačinov in z življenjem v njej, je postala ta država del mene, in kdaj se tudi jaz počutim kot njena prebivalka. Ob gledanju športnih dogodkov pa tudi z veseljem navijam za športnike te države.

Dekleti se spominjata tudi najbolj pozitivne in najbolj negativne izkušnje ...

- Najbolj pozitivna izkušnja je bila, da sem spoznala nove prijatelje in njihovo kulturo. Najbolj negativno je bilo, ko ob selitvi v

domovino selilci niso dobro opravili svojega dela in smo morali pustiti nekatere predmete tam.

- Najbolj pozitivna stvar je bila ta, da sem pridobila zavedanje za svet in da sem bolj odprta do novih in tujih idej kot pa ostali Slovenci. Najbolj negativna izkušnja pa je to, da mi z življenjem v tujini in v Sloveniji vedno nekaj manjka. Preveč sem manjkala v slovenski osnovni šoli, da bi bila tipična Slovenka, na primer nimam kolesarskega izpita, ker sem bila v četrtem in petem razredu, ko se ta izpit opravlja v Sloveniji, v tujini. Na drugi strani pa sem premalo živela v tujini, da bi bila popolna tujka in da ne bi čutila nobene povezave in dolžnosti do Slovenije.

Kaj je ob selitvi najtežje?

- Najtežje je, ko se ravno dobro spoprijateljiš s prijatelji, potem pa moraš oditi.
- Najbolj težko se je privaditi na nov jezik. Še posebej je to težko, če državni jezik ni enak jeziku pouka.

Med selitvijo se lahko marsikaj spremeni ...

- Spremenila se je šola, nekatere naše navade, druge so ostale iste npr. praznovanja.
- Spremenilo se je veliko, najbolj pomembna je naša mentaliteta. Ta je drugačna od slovenske, vendar ni popolnoma tuja mentaliteta, ne mešanica mentalitet vseh držav, v kateri smo živeli. Spremenila se je šola, šolski sistem, nekatere tipične navade, nekatere slovenske navade smo pa pozabili ali jih spremenili, da so nam ustrezale tudi v tujini.

Kako hitro se navadiš na življenje v drugi državi?

- V bistvu sem se zelo hitro navadila, še posebno, ko se je začela šola in s tem ritem življenja.
- Pri prvi selitvi sem se navadila na življenje po tem, ko sem se zadostno naučila jezika in mi ni bilo potrebno imeti dodatne učne pomoči. Seveda so mi pomagali tudi prijatelji in okolje, saj sem bila popolnoma izpostavljena jeziku.
- Pri drugi selitvi v tujino sem bila bolj pripravljena na jezik pouka in sem se hitro navadila na šolo. Ker pa jezik pouka ni enak jeziku države, ki se ga še zmeraj učim, ne morem reči, da sem že popolnoma navajena na življenje v tej državi. Lahko pa rečem, da sem se navadila na to, da ne znam jezika, vendar se kljub temu lahko nekako zmenim z domačini, če je treba.

35

UPORABNI NASVETI

PRED ODHODOM:

- Poiščite veliko informacij o državi in mestu, kamor se selite. – Varnost, zdravstvo, stroški življenja, šolstvo, izobraževalni sistem, prehrana, možnost komunikacije s sorodniki v Sloveniji ...
- Otroka aktivno vključite v raziskovanje informacij. – Naj skupaj z vami brska po spletu, raziskuje zgodovino države, njihovo kulturo ... Če je mlajši, mu pokažite fotografije ali posnetke mesta; vključite lahko tudi otrokove prijatelje, ki so mu lahko pred selitvijo v veliko oporo.

- Otroku ne obljublajte ničesar, za kar niste popolnoma prepričani, da boste lahko v tujini uresničili. – Pomembno je, da ne izgubite otrokovega zaupanja, ki mu predstavlja osnovno varnost v tujem okolju.
- Otroka pripravite na drugačno jezikovno okolje. – Pravočasno ga vključite v jezikovni tečaj; skupaj glejte risanke ali filme v jeziku države, kamor se selite.
- Otroka vključite v odločanje glede tega, katere stvari bo vzel s sabo. – S tem mu boste dali občutek, da ima tudi sam vlogo pri tem, kar se mu dogaja.
- Ugotovite, katere stvari bo otrok najbolj pogrešal in preverite, če so dostopne v novi državi. – Če bo otrok v novem okolju obkrožen s poznanimi stvarmi, se bo počutil bolj varno (hrana, igrače, oblačila ali karkoli drugega, kar mu daje občutek varnosti).
- O pomembnih osebah in stvareh, ki jih ne morete vzeti s sabo, se pogovorite. – Načrtujte poslavljanje in otroku omogočite postopno mentalno distanciranje; razložite mu, da je normalno biti prestrašen in žalosten ob poslavljanju.
- Vzpostavite stik z možnimi šolami in učitelji. – Če je mogoče, pred selitvijo vzpostavite stik med vašim otrokom in vsaj enim otrokom iz nove šole (npr. spletno dopisovanje).
- Otroku pomagajte narediti konkreten načrt, kako komunicirati in vzdrževati stike s prijatelji in sorodniki po selitvi. – V načrtovanje vključite tudi otrokove prijatelje.

VTUJINI:

- Najprej zagotovite varno in stabilno okolje za otroka. – Počakajte z raziskovanjem novega mesta. Ko prispete v tujino, se najprej osredotočite na to, da otroku uredite okolje, v katerem se bo počutil domače – sobo mu opremite z vsaj nekaj stvarmi, ki jih je prinesel od doma (najljubša odeja, igrača, ipd.).
- Vzpostavljajte stike in aktivno iščite nove prijatelje. – Prezmite iniciativo in vzpostavljajte stike z ljudmi, ki imajo podobno stare otroke kot vi. S tem boste otroku pomagali pri sklepanju prijateljstev in postopnem vklapljanju v družbo.
- Za predšolske otroke je priporočen vpis v vrtec. – Tam se ne bodo le hitreje naučili jezika, temveč se bodo tudi lažje vključili v okolje in vzpostavili socialne stike.
- Ohranite nekatere rutine in navade. – Poskusite obdržati nekatere navade, ki ste jih vzpostavili doma, saj bo tako otrok občutil več varnosti in nadzora nad svojim novim okoljem.
- Ohranjajte stike. – Pomembno je, da otrok čuti, da bodo prijatelji in družina iz prejšnjega okolja ostali pomemben del njegovega življenja. Omogočite redno komunikacijo z njimi.
- Z otrokom ustvarite "spominsko knjigo". – Pomagajte mu zabeležiti najljubše dogodke v tujini. Tako bo imel po vrnitvi domov prijemljive spomine na življenje v tujini.

VRNITEV DOMOV:

- Uspešen povratek domov je v veliki meri odvisen od tega, v kolikšni meri ste vzdrževali stike z družino in prijatelji v domovini.
- Otroka pripravite na prihod nazaj v domovino podobno, kot ste ga pripravljali na odhod v tujino.
- Otroku razložite, da najverjetneje nekatere stvari ne bodo enake kot ob odhodu. – Razložite, kaj vse se lahko spremeni in katere spremembe lahko pričakuje ob vrnitvi.

ZAKLJUČEK

Pred selitvijo pa tudi pred vrnitvijo nazaj v domovino nikakor ne smemo pozabiti na priprave in pogovor s svojimi otroki, saj ima ustrezna priprava in prilagoditev otrok pomembno vlogo pri uspešnosti in učinkovitosti zaposlenega. Ob selitvi se je potrebno zavedati verjetnosti pojavitve kulturnega šoka. Uspešnejše prilagajanje pa je odvisno od poznavanja jezika, značilnosti družine, značilnosti zaposlitve in vrste dela staršev, osebnosti otrok in staršev, poleg tega pa k učinkovitejšemu prilagajanju pripomorejo tudi višja kulturna empatija, odprtost in fleksibilnost.

Literatura

- Rosenbusch, K. in Csich, M. (2012). The cross-cultural adjustment process of expatriate families in a multinational organization: a family system theory perspective. *Human Resource Development International*, 15(1), 61–77.
- Miyamoto, Y. in Kuhlman, N. (2001). Ameliorating culture shock in Japanese expatriate children in the US. *International Journal of Intercultural Relations*, 25, 21–40.
- Van der Zee, K. I., Ali, J. A. in Haaksma, I. (2007). Determinants of effective coping with cultural transition among expatriate children and adolescents. *Anxiety, Stress, and Coping*, 20(1), 25–45.